

Nr 2 • 2024

RUNTENOM

An illustration at the top of the page depicts a folk music scene. On the left, a woman in a black dress plays a violin, and a man in a hat plays a fiddle. In the center, a windmill stands in a landscape with small trees. On the right, a group of people in traditional folk attire are dancing.

Skånes Spelmansförbunds medlemstidning • Tidskrift för folkmusik och dans i Skåne

Blockflöjtsfesten 2024 • 7

Åke Egevad 1947–2024 • 10

Vire Ingrid, mästare på fiol • 4

Ungdomsbrak på Bingsjö • 9

Spelkvinnor i marginalerna: Vire Ingrid, mästare på fiol

Av Miriam Andersén

Arvet efter kvinnorna

Att kvinnors sång spelade en viktig roll i spelmans-traditionen finns det fina exempel på: John Enninger (1844-1908) spelade och skrev ner danslåtar som hans mor Hanna Jönsdotter trallade. Han upptecknade också låtar efter flöjtspelmannen Johan Jacob Bruuns mor, Christina Lundberg. Åtta av dessa står med i Svenska Låtar, Skåne II. Folkmusikupptecknaren och initiativtagaren bakom Svenska Låtar, Nils Andersson, (1864-1921) beskriver hur moderns sång präglade hans intresse och kärlek till folkmusiken från späda ålder:

"Hon sjöng ofta, alltid gamla, vemodiga melodier – ej blott visor utan också polskor och dylikt. [...] dessa melodier verkade så beklämmande och sorgliga, framkallade en sådan der rysning, ängslan och rent av ångest, men på samma gång drogo och betvingade med oemotståndlig magt. Jag kom i gråt, men en gråt som icke var den vanliga, ty den känsla som framkallade den var på samma gång en lustkänsla och kunde snart öfvergå till befriande jublande glädje. Så äro mina första minnen rörande svensk folkmusik artade. Det är med minnet av min mor, de äro förknippade." (Visor från skånska landsbygden)

En sjungande mor fanns nog i många av de gamla spelmännens bakgrund, och Anna Ottosdotter väckte hos sin son en livslång passion, utan vilken vi inte hade haft vårt stora kulturarv Svenska Låtar!

Spelkvinnor i Svenska Låtar, Skåne

Hur stod det då till med kvinnliga spelmän i Skåne förr? Fanns det några? I Svenska Låtar, Skåne nämns i allt elva kvinnor som uppges spela ett instrument. I namnregistret finner vi:

Andersson, Kerstin, Lackalänga. II, sid. 110
Berndtsson, Elna, Skärålid, Riseberga. II, sid. 97
Lindahl, Maria [Biskopsboda, Östra Sallerup]. IV, sid. 169
Linder, Kalma, Trolle-Ljungby. I, sid. 97
Nilsson, Lia, Billinge. [II, sid. 123]
Ramelius, Mätta [Stora Herrestad]. II, sid. 181, 213. IV, sid. 19
Vire Ingrid, Riseberga. II, sid. 1

I spelmansbiografierna och låtkommentarerna finner vi dessutom:

Sven Anderssons moder. I, sid. 2
fästmon till Henrik från Brönnestad. I, sid. 73
en av Munkbergs döttrar. III, s. 2
organisten Linnéa Harberg i Hjärsås. I, sid. 24

Bland Nils Anderssons, Olof Anderssons och John Enningers handskrivna anteckningar om spelmännen och låtarna finns ibland mer information om kvinnorna än vad som kommit med i tryck. Där har jag hittat uppgifter om:

Alfrida Maria Nord
Elna Malmberg

Vire Ingrid, "en musikalisk kvinnsperson från Riseberga"...

Glädjande nog har jag kunnat identifiera en av dessa spelkvinnor som gäckt mig länge: **Vire Ingrid**. Hon var från Riseberga, som ligger strax utanför Ljungbyhed i nordvästra Skåne. Vire Ingrid spelade enligt uppgift i Svenska Låtar

tillsammans med **Jöns Bengtsson**, häradsspelman och far till **Sven "Speleman" Jönsson**, känd från Källnatrion. Jag fick börja med att ta reda på mer om Jöns Bengtsson och "**Båhusa Anders**", som han också spelade med. Både Jöns och Anders var födda på 1820-talet. Det verkade troligt att Ingrid tillhörde samma generation och att hon och Jöns började spela tillsammans när de var unga och ogifta och bodde i samma församling.

Det mystiska namnet "Vire" fick jag fundera en del över. Det var när jag insåg att Båhusa Anders kom från gården Båhus i Färingtofta, en grannsocken till Riseberga, som jag började misstänka att Vire också kunde vara namnet på en gård eller kanske en by. Det gav inga träffar på nätet, så jag tog en närmare titt i husförhörslängdernas register. Bland de ca 250 olika byar, gårdar och boställen som i namnges för Riseberga socken, finns bara en som börjar på Vi: den lilla byn Vieröd, som bestod av två gårdar och ett par hus. Där bodde en enda flicka vid namn Ingrid/Ingri, född 1825 som yngsta dotter till nyligen avlidne kyrkvärden Jöns Trulsson. Hon var tre år yngre än Jöns Bengtsson.

Jag kände mig ännu inte helt säker på att jag hittat rätt person, så jag kollade upp Vieröd i Ortnamnsregistret på Institutet för språk och folkminnen. I Gamla ortnamnsregistret fann jag två inskannade, handskrivna lappar med det dialektala uttalet. Vieröd uttalades Vire eller Viore – därav Vire Ingrid! Mellan Torsjö, där Jöns Bengtsson växte upp, och Vieröd är det bara 5 km, ett lagom gångavstånd till en spelkompis.

... kyrkbokförd som Ingrid Jönsdotter, gift Zinthio

Ingrid Jönsdotter föddes i Vieröd, Riseberga socken, den 14 juli 1825. Hon var yngsta barnet till gårdägaren och kyrkvärden Jöns Trulsson, som dog innan Ingrid föddes, och hans hustru Nilla Svendsdotter. I Svenska Låtar, Skåne II nämns Vire Ingrid som "en musikalisk kvinnsperson" från Riseberga. Uppgiften kommer förmodligen från Sven Spelman, för i några efterlämnade anteckningar skriver han om sin far bl.a.:

Jöns Bengtsson var på sin tid en anlitad spelman vid bröllop och dansgillen, män spelade mäst ensam. Män han talte om han spelade sammen med me en kvinna som hette Ingrid från Vire i Riseberga kallad Vire Ingrid som var mästare på fiol.

Och vidare:

Di spelkamrater som han hade voro Bauhusa Anders, Färingtofta samt en kvinna från Vira kallad Vire Ingrid, från Risiberga en Ströbäck, [...] samtliga goda spelmän. Män det var endast vid större tillställningar di var 2 eller hökts 3 att spela samman, utan di fläste gånger spela di solo. Detta har far berättat för mig. (transkription: Åke Persson)

Ingrid spelade alltså fiol, mästerligt dessutom, solo vid vanliga danser och ihop med en eller ett par av traktens spelmän vid bröllop och större festligheter. Hennes spelkamrat Jöns Bengtsson bodde i Torsjö, 5 km från Vieröd, fram till 1851, sen i Skälleberga på andra sidan Vieröd till 1854, då han flyttade till Perstorp. Båhusa Anders bodde 11 km öster om Vieröd. (se karta) Jag har inte hittat några uppgifter om

hur Ingrid lärde sig spela. Hon bodde hemma hos sin mor i Vieröd fram till 1858, då hon gifte sig vid 33 års ålder med torparen Carl Zinthio och flyttade till Västra Sönnarslövs socken. De fick sex barn. Lilla Hulda fick hjärnhinnetuberkulos och dog bara två år gammal. Emil, Johannes, Jeanna och Janne emigrerade till Amerika på 1880-talet och endast sonen Teander stannade kvar och tog sedan över torpet. Ingrid dog 1911 i Höör, Västra Sönnarslövs sn. Hon blev 86 år gammal.

Ett virrvarr av namn

Varför kallas de gamla spelmännen och -kvinnorna för så många olika namn? Sverige hade fram till år 1901 ingen egentlig namnlag. Därför kunde människor på 1800-talet ibland byta efternamn lite som de ville. Det var dopnamnet som var det verkliga namnet. De flesta i Skåne använde patronymikon, dvs faderns namn + -son eller -dotter. Medan män på landsbygden definierades genom sin far och gården eller byn där de bodde, definierades flickor och kvinnor i dagligt tal genom vilka män de var döttrar, hustrur eller mödrar till. Det är detta vi ser när vi letar efter kvinnliga traditionsbärare på 1800-talet: till vardags sa man "Hanna Pehr Olsson" och "mor Anders Göran". I kyrkböckerna står däremot (oftast) dotter-namnet, men vid tiden för kvinnans död kan -dotter ha ändrats till -son, eller så står makens efternamn plötsligt där. Även om det finns en viss logik, kan det alltså vara knivigt att identifiera kvinnor.

Soldatnamn slutade oftast användas när soldaten pensionerades eller dog, och ärvdes då inte. Familjenamn som t ex Lundberg eller Rålamb förekom främst bland stadsbor och adel. Kring sekelskiftet 1900 cementeras son-namnen som familjenamn och patronymikon faller ur bruk.

En del spelmän går under tillnamn som t ex "Blinde Hans" och "Sven Spelman". Som namnen Båhusa Anders och Vire Ingrid visar, användes också gårdsnamn här i Skåne. Nuförtiden lever det namnskicket bara kvar i Dalarna.

Varför var spelkvinnorna så osynliga?

Att vi har dålig kunskap om spelkvinnor före början av 1900-talet, då kvinnor deltog i spelmanstävlingarna och dokumenterades där, har att göra med ekonomi, status och dåtidens inställning. Yrken och ämbeten som t ex häradsspelman var förbehållna män. Så gott som alla kvinnor utom änkor hade förmyndare fram till 1863, då ogifta kvinnor genom en lagändring blev myndiga vid 25 års ålder. 1884 får ogifta kvinnor samma myndighetsålder som män, 21 år. Giftna kvinnor stod dock under sin mans förmyndarskap ända fram till 1921, och det betyder att de t ex inte fick ha hand

om större pengasummor, sköta den egna ekonomin eller underteckna hyreskontrakt. En kvinnas ställning hängde samman med makens eller faderns. Man kan se det som att mannen/familjefadern var ansiktet utåt medan hustrun och barnen var ett slags bihang till honom, och förväntades ofta fungera som oavlönad arbetskraft inom hans yrke.

Många spelmän var direkt fattiga, men hade status och stolthet i kraft av sin musikaliska skicklighet. De lärde upp sina barn så att de kunde ta full betalning vid de viktiga brölloppspelningarna och slapp dela förtjänsten med andra spelmän. Trots att vissa av dessa spelmansdöttrar uppenbarligen var mycket duktiga, är det deras fäder, bröder, söner eller äkta män som blivit omtalade och omskrivna. Samtidens ögon verkar ha haft en blind fläck när det gällde att se kvinnor som egna personer. Kanske spelar det också in att många av spelkvinnorna framför allt tycks ha varit verksamma i ungdomen, innan de gifte sig och fick barn, så att deras "karriärer" blev förhållandevis korta.

I kommande artiklar ska jag presentera hela listan med spelkvinnor i Svenska Låtar, Skåne samt gå in på ytterligare källor och fler spelkvinnor födda på 1800-talet, så att listan blir så komplett som möjligt – med förbehållet att det kan finnas källor och uppgifter som jag ännu inte hittat. Tips är välkomna!

Källor: Svenska Låtar, Skåne; Folkmusikkommissionens notsamling; kyrkoarkiven i Riseberga, Västra Sönnarslöv, Färingtofta; Ortnamnsregistret; M. Boström och M. Ramsten: Visor från skånska landsbygden, samlade av Nils Andersson; Sven Spelman Jönsson: handskrivna anteckningar; M. Andersén: Spelkvinnor i marginalerna: vem var Pernilla Johansson? (Runtenom 2 • 2022); Eva Helen Ulvros: Kärlekens villkor och Kvinnors röster.

Miriam Andersén är sångerska och riksspelman, bosatt i Everöd. Tillsammans med riksspelmannen Anna Rynefors driver hon projektet Kvinnolåt. De är aktuella med SVT:s Sveriges Musikhistoria och albumet "Skånska spelkvinnor". För mer information, se: www.annarynefors.se/kvinnolat och www.miriamandersen.com